

СІЛЬСЬКИЙ СОЦІУМ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Проблема соціалізації людини загалом та особистості у дошкільному дитинстві зокрема, торкається широкого кола питань, які так чи інакше становлять межі цього складного процесу. Тому вважаємо за необхідне зупинитися на тих із них, які дозволять більш повно і глибоко охарактеризувати феномен взаємостосунків особистості і середовища з врахуванням активності дитини у його освоєнні, а також на основі розуміння його специфіки як джерела розвитку і самовизначення особистості. У контексті означеного напрямку дослідження вважаємо за необхідне акцентувати увагу на ролі сільського соціуму як мезофактору соціалізації у процесі соціального становлення особистості. Тому метою статті є висвітлення особливостей сільського соціуму як мезофактору соціалізації та визначення особливостей його впливу на перебіг соціалізації сільських дітей та молоді.

Сільський соціум – важливий фактор виховання та соціального становлення людини (М. Гур'янова, О. Коберник, В. Кузь, С. Харченко); економічний і соціальний простір життєдіяльності людей зі своїми специфічними умовами життя є особливим середовищем проживання людей, що породжує особливості сільського способу життя. На жаль, це середовище відрізняється невисоким рівнем життя населення; слабо розвинутою соціальною та побутовою інфраструктурою (дефіцит сервісного обслуговування, низький рівень комфортності тощо); несприятливими соціальними умовами життя, праці, побуту, дозвілля; великою трудомісткістю сільськогосподарської праці, переважно в домашньому та присадибному господарстві; залежністю праці від природних циклів, що визначає структуру вільного часу мешканців села; близькістю до природи, можливістю відчувати її красу та важливість для людини. Сучасна ситуація соціального неблагополуччя, нестабільності, кризові явища в Україні значною мірою загострили кризові зміни у житті людей та проблеми села: погіршення соціально-економічного стану, утворення освітнього і культурного вакууму, деформація свідомості громадян, обмежений доступ до оперативної кваліфікованої медичної допомоги, поширення серед сільського населення асоціальних явищ – алкоголізму, криміналізації, бродяжництва.

Водночас, у сільському соціумі усе ще продовжує відігравати суттєву роль господарські, культурні, трудові, національні традиції народу, традиції общинності, виховання «усім миром», взаємодопомоги, почуття обов'язку, тісних родинних і сусідських зв'язків, поваги до старших, спостерігається

перевага неформальних стосунків та взаємин, що робить спілкування селян емоційно глибоким і відкритим. Цілком закономірно, що сільська дитина соціалізується у тому середовищі, у якому вона проживає. Соціокультурне середовище сільських дітей визначається характером взаємин з природним та соціальним довкіллям, з людьми різного віку, специфічними умовами життєдіяльності родини, яка сьогодні змушена виживати за рахунок натурального господарства, міжсільської кооперації, взаємодопомоги, пошуку додаткових джерел прибутку, що іноді супроводжується інтенсивними міграційними процесами одного або обох з батьків. Сільська сім'я завжди була живим оберегом традицій виховання сільської дитини в атмосфері трудової діяльності, і батьки старалися передати своїм дітям у спадщину не тільки звичку і позитивне ставлення до праці, певні норми поведінки у громаді, але й бажання залишити після себе добру пам'ять. Сільські сім'ї більше зорієнтовані на виховання у дітей поблажливості, поваги до інших, альтруїстичності, працелюбності, на відміну від міських, де виховання носить більш прагматичний характер. Відтак, сільське середовище, на думку Л. Якименко, «характеризується і вельми позитивними чинниками, що дають змогу формувати моральні якості сільської дитини. Це, зокрема, реальна можливість залучення та привчання до праці, дотримання народних традицій, життя у тісному зв'язку з природою, локальна замкненість самого середовища, розмірений ритм життя, психологічна захищеність від стресових ситуацій» [8, 3]. Щодо психологічного аспекту додамо, що ритм життя у сільському соціумі, порівняно з міським, є менш напруженим, не таким швидкоплинним, більш розміреним, що певним чином зменшує силу навантажень на психічну сферу сільських дітей.

Сільські поселення залишаються достатньо дієвим фактором соціалізації. Таке твердження дозволяє висловлювати той факт, що через відсутність значних соціальних і культурних відмінностей між жителями встановлюються особливо тісні взаємини, відтак сільське поселення стає єдиним виховним колективом, єдиною сільською родиною. Мала густота населення і невелика кількість мешканців, територіальна і психологічна близькість жителів села, роблять міцними міжвікові зв'язки сільської дитини з дорослими, родичами, сусідами, знайомими, односельцями. Виникає духовне єднання молодшого і старшого покоління. Постійне перебування дорослих на очах у дітей сприяє не лише швидкому опануванню останніми трудовими навичками дорослих, але й засвоєнню норм і правил поведінки й моральних цінностей старших. Природна турбота про молодших, хворих, немічних, піклування про літніх людей і глибока повага до них завжди була загальноприйнятою нормою поведінки селян. Сільська громада традиційно була виховною силою, яка здійснювала соціальний контроль за поведінкою дорослих і дітей, за сімейною атмосферою, відтак життя сільської родини завжди було «публічним» і не носило характеру відособленості та інтимності. На жаль, останнім часом у селі усе більше спостерігається послаблення родинних зв'язків, відірваність дітей від родинних справ, трудових і моральних традицій, сільська громада дедалі менше впливає на

виховання дітей. Соціальна ситуація на селі, як вказують дослідники, сьогодні залишається складною, повною протиріч, значно диференційованою як у масштабах одного регіону, так і при внутрішньо регіональних відмінностях. Науковці вказують на складні умови, у яких відбувається процес соціального становлення сільських дошкільників та школярів. Серед недоліків називають перебіг процесу соціалізації в умовах досить замкнутої соціальної спільноти людей, ізольованих від зовнішнього світу, на тлі обмеженого доступу до культурних та освітніх послуг, у спрощеному, культурно збідненому середовищі, де праця, стаючи основним обов'язком дитини, заважає їй учитися, відбирає час відпочинку та дозвілля, що призводить до негативних наслідків. Соціально-просторова сфера сільського соціуму зумовлює обмеженість та одноманітність поведінкових та культурних зразків, під впливом яких зростає і соціалізується дитина, готуючи себе до дорослого життя. Їй, на відміну від міської дитини, доступні не всі засоби масової інформації, а лише такі, як – радіо, кіно, телебачення, що демонструють зразки міського способу життя, який є еталоном, мрією сільських дітей і молоді, широко його пропагують. Дефіцит спілкування, соціальних зв'язків, розмаїтості новітньої інформації, нових вражень, недоступність для сільських дітей культурних осередків міста уповільнюють темп культурного розвитку особистості, занижують рівень розвитку комунікативних навичок, мовної культури, загальної освіченості сільських дітей [7]. Ми погоджуємося з думкою С. Харченко, що «найважливішою особливістю сільського середовища є суперечливий характер його впливу на людину» [7, 42]. Суперечливість ця полягає в тому, що з одного боку сільський соціум є сукупним освітнім потенціалом усіх його суб'єктів: сім'ї, окремої особистості, сільської громади, культурних і соціальних закладів, релігійних структур, засобів масової інформації, народних, культурних, історичних традицій, які можна задіяти у соціально-педагогічній діяльності. На конкретному прикладі діяльності сільської школи видатний педагог В. Сухомлинський показав, як така школа може стати центром психічного, духовного, соціального розвитку особистості дитини. Ще одним досвідом, який безумовно заслуговує на увагу як науковців, так і практиків, є організація навчально-виховного процесу у Сахнівській ЗОШ Черкаської області, яку тривалий час очолював академік АПН України, народний учитель О. Захаренко. «Щоб набути досвід життя, йти шляхом духовного вдосконалення, потрібні відповідні умови, система взаємин, конкретні плани і діла», – був переконаний О. Захаренко [2, 35]. Маючи власний великий життєвий і педагогічний досвід, своє розуміння завдань життя, чітке усвідомлення ролі, місця і значення головних чинників соціалізації дитини, педагог зробив свою авторську школу всевітньо відомою. Він вважав, що дитина повинна почуватися активно дійовою особою у реальних життєвих подіях, діяльності та соціальних стосунках – таким було навчання і виховання дітей у його сільській школі [6]. Іншою негативною стороною зазначеного протиріччя є те, що реальна ситуація життєдіяльності селян надає чимало прикладів їх духовної і фізичної деградації.

У дослідженні О. Коберника, присвяченому психолого-педагогічному проектуванню виховного процесу в сільській загальноосвітній школі [4], на основі розроблених індикаторів подані показники фізичного, психічного соціального і духовного розвитку учнів сільської школи. Порівнюючи результати тестів фізичної підготовленості й діагностики фізично-оздоровчої активності, автор вказує на переваги сільських дітей у фізичній підготовленості, порівняно з міськими, і водночас на однаковий з ними рівень фізично-оздоровчої активності. Таким чином, вищий рівень фізичного розвитку пояснюється, на думку дослідника, не стільки організацією фізично-оздоровчої діяльності, скільки природним середовищем, систематичною участю дітей у трудовій діяльності. Рівень інтелектуальної активності учнів сільських шкіл має найнижчі показники серед вищеназваних і потребує спрямованої роботи з розвитку інтелектуальної сфери вихованців [3, 72]. Показники ж емоційно-вольової активності учнів сільських шкіл, як вказує О. Коберник, дещо вищі проти показників міських школярів: у сільських дітей проявляється вища здатність до виконання вимог педагога, вміння контролювати свої дії й вчинки, долати труднощі у навчанні, праці, грі, вміння ставити перед собою складні завдання і добиватися їх виконання, вони частіше виявляють стійкі вольові зусилля із самовдосконалення, здатність долати страх, витримувати біль, пересилувати гнів, більш спрямовані, принципові, критичні до себе [3, 73]. Як особливий тривожний факт, науковець відзначає, що 24,6% учнів початкових, 36% – середніх та 54,4% – старших класів сільських шкіл становлять учнів з нульовим і низьким рівнем навчально-пізнавальної активності. Подібна картина спостерігається при аналізі соціально-комунікативної активності сільських дітей: так до високого рівня соціально-комунікативної активності зараховують лише 13,0% сільських дітей, до середнього – 37,3% тоді, як серед міських дітей – цей показник, відповідно, 27,1% та 38,8%; при розподілі учнів за рівнями громадсько-корисної та суспільно-політичної активності. Натомість дещо іншими є показники трудової та екологічної активності, зокрема у сільських дітей вони є вищими (93,2% дітей характеризується середніми і високими показниками трудової активності). Рівень духовного розвитку сільських школярів недостатній, незважаючи на той факт, що духовно-катарсична активність учнів міських шкіл набагато нижча ніж сільських (відповідно 9,7% і 21,9%).

Серед перешкод, що стоять на шляху духовного розвитку, за даними, отриманими О. Коберником, є зовнішні обставини – «приклад дорослих», «кризові явища в соціумі», «сім'я і соціум», відсутність об'єкта для милосердної, благочинної роботи тощо; значно менша кількість дітей вказали на причини особистого плану – «духовна слабкість», «відсутність сили волі», «нерішучість», «егоїзм» [3].

Проведений аналіз сучасних процесів у сільському соціумі засвідчує тенденцію депопуляції сільських поселень, нестабільного соціально-економічного розвитку агропромислового комплексу, кризового стану соціальної сфери села, що істотним чином негативно впливає на розвиток

освіти на селі. Нерідко єдиною культурно-освітньо-виховною установою в селі є школа, яка і сьогодні залишається домінуючим провідним закладом у системі інших освітніх структур. Тому набуває усе більшого значення завдання збереження сільської школи як головного чинника існування села.

У працях В. Кузя викристалізовано ґрунтовну думку про те, що «підтягування сільської школи до рівня міської видається нам не зовсім правильним, бо сільська школа – це не недорозвинена міська школа, а це своєрідна освітянська установа, зі своїм середовищем, з умовами розвитку в іншій, відмінній від міської, інфраструктурі, отже, йдеться про сільську школу не як вчорашній, а як завтрашній день освіти. Тому не повинна сільська школа доганяти міську, а в своєму розвитку йти своїм, відмінним від міської школи, шляхом». Такий підхід, на нашу думку, є прогресивним, оскільки містить спробу підвищити роль і місце сільської школи, її прогностичну значущість у розвитку сільського соціуму. Серед відмінностей сільської школи від міської автор називає «передусім ті позитивні фактори, що обумовлені розташуванням сільської школи на лоні природи. Йдеться, таким чином, про довготривалі фактори, які впливають на успішну реалізацію сільською школою своїх функціональних обов'язків» [5, 147-148]. Відтак, серед особливостей, притаманних сільській школі, В. Кузь визначає такі: здійснення навчально-вихованого процесу безпосередньо у природному оточенні; участь дітей з дошкільного віку разом з дорослими у сільськогосподарській праці, що дає дітям змогу на практиці отримувати знання з природничих та інших дисциплін про вирощування рослин, садових дерев, розведення тварин; широкі можливості сільської школи для виховання господарської самостійності, ініціативи, підприємництва учнів, набуття ними різноманітних навичок трудової та бізнесдіяльності [5, 148].

Розв'язання проблеми села у соціально-педагогічному аспекті вимагає визначення цінностей та мети сільської освіти, нових підходів до конструювання ціннісних основ навчально-виховної діяльності на селі. Стратегію модернізації сільського середовища В. Бочарова та М. Гур'янова вбачають у проектуванні моделі сільського освітнього соціуму, який «як єдиний освітній комплекс є соціокультурним феноменом, діяльність якого спрямована на вирішення завдань навчання, виховання і розвитку особистості, підвищення культури та рівня освіти, розвитку соціально-економічного потенціалу регіону, соціальної сфери, створення умов для формування і становлення особистості з громадянською орієнтацією» [1, 36]. Науковці обґрунтовують введення нового поняття «освітній соціум», специфічною характеристикою та основною відмінністю якого від таких загальноприйнятих понять як «освітня система», «освітній простір», «освітнє середовище» є сукупність соціумів, де вирішуються освітні завдання стосовно різних груп населення, індивідів. Серед нових тенденцій, що притаманні сучасному сільському соціумі, В. Бочарова та М. Гур'янова називають такі:

– перехід дошкільної освіти на нові інваріативні моделі функціонування і розвитку;

– активізація процесу створення освітніх комплексів на місцях, які поєднують заклади дошкільної, загальної, додаткової, професійної освіти; розвиток в сільських муніципальних структурах ресурсних центрів з метою здійснення дистанційної освіти дітей і дорослих профільне навчання школярів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів;

– розвиток у сільських округах системи навчання дорослих з метою підвищення педагогічної культури сільського населення, задоволення освітніх потреб селян;

– формування різноманітних видів інформаційного середовища (шкільного, позашкільного, сімейного тощо) з метою забезпечення сільського населення до новітньої інформації [1, 34].

В основу інноваційної освітньої структури у сільському окрузі, таким чином, покладено горизонтальну інтеграцію різноманітних структур соціуму з виокремленням одного закладу (школи) як базового ядра (ресурсного центру) інтегрованої групи освітніх, культурних, соціальних, медичних закладів, релігійних конфесій, а також вертикальну інтеграцію з використанням ресурсів дистанційної освіти, яку організовує вуз або інститут підвищення кваліфікації відомчого підпорядкування. Серед умов, які дозволять оформити сільський освітній соціум як високоефективну систему безперервної освіти науковці виокремлюють: спрямованість освітньої діяльності усіх суб'єктів на збереження і розвиток ціннісного простору, яке своїм корінням сягає у джерела народної філософії, народної педагогічної культури у цілому; врахування у змісті освіти потреб людини, що проживає в умовах соціально-природного середовища; здійснення діяльності освітніх закладів, соціальних інститутів сільського соціуму на основі наступності усіх ланок освіти, диференціації, інтеграції усіх соціальних інституцій, які задіяні у реалізації освітньої діяльності; орієнтація профільного навчання на вирішення двоєдиного завдання: задоволення освітніх потреб особистості, батьків та на розвиток соціально-економічного комплексу муніципальної освіти; відповідність освіти у сільському соціумі потребам різних соціально-професійних груп сільського соціуму [1, 38]. Виходячи зі сказаного, стає очевидним, що сільські заклади освіти повинні будувати свою соціально-педагогічну та освітню діяльність з формування життєздатних людей, враховуючи нові соціально-економічні реалії, які характеризуються невизначеністю, нестабільністю, кризовим станом. Тому в основі соціально-педагогічної роботи сільської школи повинна лежати ідея формування життєздатної особистості в умовах сільського соціуму, а саме: розвиток у дітей особистісних якостей, необхідних у сучасному житті; виховання людини, здатної розвиватися в складних умовах сільського середовища.

Висновки. Отже, виявлені особливості процесу соціалізації дітей та молоді у сільському середовищі суттєво впливають на характер і зміст соціально-педагогічної діяльності закладів освіти. Ситуація соціального неблагополуччя, нестабільності, яка є характерною для сучасного села, актуалізує проблему пошуку нових підходів до організації соціально-

педагогічної діяльності в сільських закладах освіти, які б забезпечували безперервну якісну освіту і соціальний захист дитинства. Тому особливої значущості набувають педагогічні пошуки оптимізації діяльності освітніх закладів у сільській місцевості як відкритої соціально-педагогічної системи, підвищення їх соціальної ролі. Сільська школа повинна розширити свої функції до соціокультурних, давати високий рівень освіти, здійснювати ранню профорієнтацію, забезпечувати соціалізацію особистості через громадське і культурне життя та формування особистості, здатної до подальшої діяльності на селі. Це важливо ще й тому, що сьогодні гостро стоїть питання відродження у підростаючого покоління почуття господаря землі, залучення до національної культури свого народу. Тому вже з дошкільного віку необхідно формувати життєву компетентність дитини, вчити її соціальним навичкам поведінки, формувати ціннісне ставлення до себе й інших, забезпечувати становлення особистості як суб'єкта життя, що окреслює перспективу нашого подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бочарова В.Г., М.Гурьянова М.П. Стратегия модернизации сельского образовательного социума // Педагогика. – 2005. – № 8. – С. 32-38.
2. Захаренко О.А. Поради колезі, народжені в школі над Россю: Роздуми педагога. – Черкаси: «Ваш дім», видавець Дикий О.О., 2005. – 92 с.
3. Коберник О.М. Педагогічний моніторинг як складова управління вихованим процесом у загальноосвітньому навчальному закладі // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 2(47). – С. 66-76.
4. Коберник О.М. Психолого-педагогічне проектування виховного процесу в сільській загальноосвітній школі: Дис. ... доктора пед. наук.
5. Кузь В.Г. Сільська школа, сільський вчитель XII століття // Збірник наукових праць / Голов. ред. В.Г. Кузь. – К.: Наук. Світ, 2000. – С. 145-155.
6. Печенко І.П. О.Захаренко: вчителєва справа – виховувати в дитині особистість // Вісник Черкаського університету. Вип. 84. Серія: педагогічні науки. – Черкаси. – 2006. – С. 97-102.
7. Харченко Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія та практика: Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 320 с.
8. Якименко Л. Дошкілля в українському селі: соціально-педагогічний аспект // Дошкільне виховання. – 2007. – № 2. – С. 3-4.